

ἀκριβῶς δὲν ἀντελήφθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀλλὰ καὶ οὔτε τὴν ἠρεύνησε κάπως ἀκροθιγῶς καὶ οὔτε τὴν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν· κατεσκεύαζε μόνον, εἶδε μὴ θὰ ἐδιδάσκετο κάτι ἄλλο : θὰ εὔρισκεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι ἀπλῶς «θέλησις πρὸς ἰσχύον» ἀλλὰ ἓνα ὄν καὶ μὲ ἄλλας ιδιότητας καὶ ὁρμάς, καὶ μάλιστα μὲ ὁρμάς, αἱ ὁποῖαι τὸν συγκροτοῦν ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν μόνον τῆς «θέλησεως πρὸς ἰσχύον», μάλιστα δὲ καὶ τὸν διδάσκουν νὰ τὴν κατακρίνη. Τὸ ὅλον σύστημα τοῦ Nietzsche διακανονίζεται διὰ τῆς ιδέας τῶν ἐνστίκτων, τῆς θελήσεως πρὸς ἰσχύον καὶ τοῦ «ὑπερανθρώπου», δηλαδὴ κατασκευάζει, ἐχθρὸς τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ θεμελιώνει τὰς ἀρχὰς του διὰ τῆς ιδέας τῆς ἐπανόδου ὅλων τῶν πραγμάτων.

B. Αἱ σύγχρονοι τάσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν.

α) Αἱ τάσεις πρὸς κριτικὸν περιορισμὸν τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ διανοητικαὶ κατασκευαὶ τῆς παλαιότερας φιλοσοφίας δὲν ἔμειναν πάντοτε ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐκ μέρους οὔτως εἰπεῖν νηφαλίου ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἀρχαιοτέρα τοιούτων ἐπιθέσεων εἶναι ἡ σκέψις (ἦτοι ἡ ἄρνησις τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως).

Ἡ σκέψις λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει γνώσις (ἦτοι ἐκδοχαί, αἱ ὁποῖαι νὰ ἰσχύουν γενικῶς, δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀναγκαίως), δὲν εἶναι δυνατόν, λέγει, νὰ γνωρίζη κανεὶς ἀκόμη καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζη. Ἡ σκέψις παρουσιάσθη συχνότατα κατὰ τὴν ἔριδα τῶν κοσμοθεωριῶν, οὔτως εἰπεῖν, ὡς πρόσκλησις πρὸς νηφαλιότητα, συνιστᾷ «ἀποχὴν» ἀπὸ κρίσεις περὶ τῶν πραγμάτων. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ σκέψις παρουσιάσθη πολλάκις καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν μιᾶς ἰδιαζούσης ἐπίσης ἐκ προκαταλήψεως καταρτισθείσης γενικῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου, π.χ. τῆς γνώμης ὅτι ἕκαστος νὰ ζῆ κατ' ἀρέσκειαν. Ὡς παράδειγμα διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀναφέρω τὴν σκέψιν, εἰς τὴν ὁποίαν κατήντησεν

ἡ γνώμη περὶ τῆς ῥοῆς ὅλων τῶν πραγμάτων (ἡ γνώμη τοῦ Ἑρρακλείτου), διὰ δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν τοὺς σοφιστάς.

Εἰς τὴν προηγουμένην κριτικὴν μου τῆς φιλοσοφίας πρὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος ἐτόνισα τὴν τοιαύτην κατάστασιν. Ἡ γνώμη τοῦ Kant περὶ τῆς σκέψεως δὲν εἶναι ὀρθή· λέγει ὅτι ἡ σκέψις εἶναι ἡ ἀμφιβολία (ἦτοι οἱ σκεπτικοὶ ἀμφιβάλλουν), εἰάν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίζῃ, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀμφιβολίας προτοῦ νὰ ἐρευνηθῇ ὁ νοῦς. Ἀπεναντίας εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ σκέψις δικαιολογεῖ ἑαυτὴν πάντοτε δι' οἰωνδήποτε λόγων, π.χ. διὰ τῆς ἀναξιοπιστίας τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς γνώσεως. Ἡ γνώμη τοῦ Kant περὶ τῆς σκέψεως ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης ὅτι ἡ γνῶσις ἔχει ἓνα πνευματικὸν συντελεστήν, ἐγὼ δὲ θὰ καταδείξω ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα κριτικῆς, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ ἐπίσης μίαν ἰδιαιτέραν γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου (κοσμοθεωρίαν). Πάντως ἡ σκέψις ἔλαβε διὰ τοῦ Kant μίαν ἰδιάζουσαν κατεύθυνσιν, δὲν λέγεται πλέον «ἡ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος», ἀλλὰ «ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ μόνον ὑπὸ ὠρισμένους ὅρους καὶ μόνον ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων».

Ἡ μορφή αὕτη τῆς σκέψεως παρουσιάσθη νεωστὶ κατὰ τὴν ἔριδα τῶν κοσμοθεωριῶν ἐξυπηρετοῦσα μίαν κοσμοθεωρίαν. Γενικῶς ὅμως κυριαρχεῖ ἡ προσπάθεια, διὰ καθορισμοῦ καὶ ἀκριβοῦς περιορισμοῦ τοῦ πεδίου τῆς γνώσεως νὰ δοθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστημονικὴ περιωπή. Ἄλλο ζήτημα, εἰάν ἡ προσπάθεια αὕτη ἐπιτυγχάνει ἢ ὄχι· θὰ τὸ ἴδωμεν ἀμέσως. Διακρίνω καὶ πραγματεύομαι ἰδιαιτέρως τρεῖς κατευθύνσεις τῆς σκέψεως ταύτης: τοὺς νεοκαντιανούς, τοὺς φυσιοδίφας κριτικοὺς καὶ τὴν γνωσεολογικὴν ἀποσύνθεσιν τῆς φιλοσοφίας.

1. Οἱ νεοκαντιανοὶ

Ὁ νεοκαντιανισμὸς ἐπανερχεται εἰς τὸν Kant. Αἱ γνῶμαι (τὰ διδάγματα) τοῦ Kant, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου (τῶν αἰτίων) τῆς γενέσεώς των καὶ τῆς τάσεώς των⁽¹⁾ ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1. Ἐδῶ τῶρα πραγματεύομαι τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant ὡς γνῶ-

Ἡ γνῶσις ἔχει κατὰ τὸν K a n t δύο συστατικὰ μέρη, ἓνα ἐμπειρικὸν (a posteriori) καὶ ἓνα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἤδη πρὸ πάσης πείρας εἰς τὸ πνεῦμα (εἰς τὸν νοῦν) αὐτὸ τοῦτο (a priori). Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, λέγει ὁ K a n t, εἶναι ἀναγκαία, διότι αἱ αἰσθήσεις προσλαμβάνουν μὲν τὸ ὑλικόν των ἀπὸ τὸν κόσμον, δηλοῦν ὅτι κάτι ὑπάρχει (π.χ. ὁ ἥλιος θερμαίνει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο), δὲν δηλοῦν ὅμως ὅτι τοῦτο ἀναγκαιῶς οὕτως ἔχει, ὥστε ἡ ἀναγκαιότης τοῦ πράγματος προστίθεται πάντως διὰ τοῦ νοός. Ἡ προσθήκη αὕτη εἶναι : αἱ μορφαὶ τῆς ἀντιλήψεως (χῶρος καὶ χρόνος) καὶ ἡ συσχέτισις διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς διανοήσεως (αἰτιότης, οὐσιαστικότης κ.ἄ.), τὰ ὁποῖα ὅλα εὗρισκονται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου πρὸ πάσης πείρας (a priori)· διὰ τῶν μορφῶν τῆς ἀντιλήψεως γίνεται κυρίως θεατὸν οὕτως εἰπεῖν τὸ ὑλικόν των αἰσθήσεων, διὰ δὲ τῶν κατηγοριῶν γίνεται τοῦτο ἀντικείμενον τῆς διανοήσεως, ἥτοι διακρίνεται καὶ συνδέεται. Ὁ K a n t ἀποδεικνύει, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ μορφαὶ τῆς ἀντιλήψεως καὶ αἱ κατηγορίαι ὑπάρχουν εἰς τὸ πνεῦμα πρὸ πάσης πείρας (a priori) ὡς ἑξῆς : πρέπει, λέγει, νὰ θεωρηθοῦν ὅτι εἶναι a priori (εἶναι a priori), διότι εἶναι οἱ ὅροι (αἱ συνθήκαι), ὑπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ὑποκείμενον (ὁ ἄνθρωπος) δύναται ν' ἀντιληφθῆ καὶ νὰ σχηματίσῃ πείραν. Ὡς ἐκ τούτου οὔτε ἡ γνῶσις εἶναι δυνατὴ ὡς (γενικῶς ἰσχύουσα) γνῶσις (ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων ὡς πείρα, ὁ κόσμος ὡς «κόσμος» γενικῶς) ἄνευ τῶν ὄρων τούτων, τοὺς ὁποίους φέρει τὸ πνεῦμα μαζύ του, οὔτε ὑπάρχει ὅμως καὶ γνῶσις μετὰ περιεχομένου ἄνευ τοῦ ὑλικοῦ των αἰσθήσεων. Ὡστε γινώσκομεν, λέγει τώρα ὁ K a n t, μόνον ὅ,τι μᾶς δίδουν αἱ αἰσθήσεις· ἐπομένως περὶ τοῦ ἔξω (ἐκεῖθεν) τῶν αἰσθήσεων οὐδὲν γνωρίζομεν. Ὁ K a n t νομίζει λοιπὸν ὅτι οὕτω ἐξηφάνισε τὴν φιλοσοφίαν ὡς μεταφυσικὴν διὰ παντός, ὑπάρχει κατ'

μας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπαγγέλθον φιλόσοφοί τινες (οἱ λεγόμενοι νεοκαντιανοί) ὡς εἰς κριτικὴν φιλοσοφίαν. Περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ K a n t, περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν ὄρων καὶ συνθηκῶν γενικῶς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπήγασεν ἡ φιλοσοφία τοῦ K a n t πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου Οἰκονομία καὶ φιλοσοφία. Ὁ K a n t ὁ ἴδιος ἀνήκει τελείως εἰς τὴν πρὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος φιλοσοφίαν.

αὐτὸν μόνον ἢ φιλοσοφία ὡς σοφία περὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου (Weltweisheit) ἦτοι ὡς διδασκαλία περὶ τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐγεννήθη ὁμοῦς τὸ ζήτημα, εἰ ὑπάρχει μία τοιαύτη συμπεριφορὰ (ἠθικότης), ὃ δὲ K a n t λέγει, ὅτι τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν κριτικὴν τῆς γνώσεως, ἢ ὁποῖα δεικνύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ γνωρίσῃ διὰ νὰ γινώσκῃ, πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῇ, προσθέτει δὲ ὅτι πράγματι καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς καλῆς θελήσεως (ἠθικότητος), ἢ ὁποῖα λοιπὸν πάντως καὶ ὑπάρχει. Ὁ K a n t νομίζει λοιπὸν ὅτι τὸ μόνον ζήτημα εἶναι νὰ εὔρη τὸν νόμον, ὃ ὁποῖος πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν νοῦν πρὸ πάσης πείρας καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου παράγεται ἡ καλὴ θέλησις (ἢ θέλησις λαμβάνει ἀξίαν καλῆς θελήσεως)· πρέπει δὲ ὁ νόμος αὐτὸς νὰ ὑπάρχῃ πρὸ πάσης πείρας (a priori) εἰς τὸ πνεῦμα, διότι ἡ γνωσεοκριτικὴ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἅπαν τῆς πείρας (τὸ a posteriori) εἶναι μεταβλητὸν (ἀσταθὲς) καὶ τυχαῖον. Ἀνακαλύπτει λοιπὸν τὸν νόμον τοῦτον ὡς ἐξῆς: ἕκαστος ἄνθρωπος ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ ἐλατήρια (μὲ ἀξίωμα, Maxime) τῆς αὐθαιρεσίας (der Willkühr), ἢ ὁποῖα καθορίζεται κατὰ περιεχόμενον ἀπὸ τοὺς πόθους (ἀπὸ τὸ ἐπιθυμητικόν), ἀπὸ τὴν αἰτοαγάπην, λοιπὸν, λέγει, ὁ νόμος διὰ τὴν θέλησιν, ὃ ὁποῖος πρὸ πάσης πείρας (a priori) ὑπάρχει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι: νὰ ἐνεργῆς οὕτως ὥστε τὸ ἐλατήριον (τὸ ἀξίωμα) τῆς θελήσεώς σου (τῆς αὐθαιρεσίας σου) νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύῃ ἐκάστοτε ὡς γενικὸς νόμος. Ἡ ἠθικότης λοιπὸν, λέγει, συνίσταται εἰς τὴν αὐτονομίαν τῆς θελήσεως, ἦτοι εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ νοῦ, εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἰδίου νόμου τοῦ νοῦ· ἠθικότης εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας ἐκ καθήκοντος (ὀφείλεις!). Διὰ νὰ εἶναι ὁμοῦς τοῦτο κατορθωτὸν πρέπει νὰ προὔποτεθῇ, λέγει ὁ K a n t, ὅτι ὁ ἄνθρωπος (ἢ θέλησίς του) εἶναι ἐλεύθερος, καὶ πάλιν, ἐπειδὴ ἡ ἠθικότης ἀπαιτεῖ ἀγιοσύνην, ἢ ὁποῖα μᾶλα ταῦτα δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον, πρέπει νὰ προὔποτεθῇ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἡ ἠθικότης ὁδηγεῖ πρὸς τὸ τέλειον ἀγαθόν, ἦτοι τὴν ἔνωσιν τοῦ ἑναρέτου βίου μὲ τὴν εὐτυχίαν, ἢ δὲ ἔνωσις αὕτη δὲν συμβαίνει φυσικῶς, πρέπει, λέγει, νὰ προὔποτεθῇ ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, ὃ ὁποῖος ὡς

παντοδύναμος καὶ πανάγαθος ἐνώνει τὴν ἀρετὴν μὲ τὴν εὐτυχίαν (καθιστᾷ εὐτυχῆ τὸν ἐνάρετον).

Ἐπάρχει καὶ τρίτον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ ἀναγκαίως τὸν K a n t εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν προβλημάτων: τὸ πρόβλημα τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς ὠραιότητος εἰς τὴν φύσιν. Δὲν θὰ εἰσέλθω ὁμῶς εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκθεσιν αὐτοῦ, ἀρκεῖ μόνον ἔάν ἀναφέρω: ὁ K a n t προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ σκοπιμότης ὑφίσταται εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀντικειμένων ἀναμεταξύ των, ὠραιότης, ἀποδοδομένη εἰς τ' ἀντικείμενα, εἶναι κυρίως ἡ ἐκφρασις τῆς διεγερθείσης ἁρμονίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων διὰ μιᾶς αἰσθησιακῆς παραστάσεως. Διὰ τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας συγγραφαῖς μου σπουδαῖον εἶναι ὅτι αἱ γνῶμαι (τὰ διδάγματα) τοῦ K a n t πρὸ πάντων περὶ γνώσεως καὶ ἠθικῆς, προσείλκυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοὺς φιλοσόφους ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ παρήγαγον τὸ φαινόμενον τοῦ «νεοκαντιανισμοῦ». Ὁ K a n t ἐπηρέασε καὶ τοὺς θεολόγους· κατ' αὐτὸν ἡ θρησκεία εἶναι θεμελιωμένη ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς ἠθικότητος, τὴν δὲ ἀποψιν αὐτὴν ἐπεξεργάσθη ὁ R i t s c h l - εἰς ἰδιάζουσαν θεολογικὴν ἀποψιν· τὴν ἀφίνω κατὰ μέρος· ἐγὼ ἐνδιαφέρομαι διὰ τὰς φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου ἐποχῆς (ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος).

Ὁ νεοκαντιανισμὸς ὑπῆρξεν ἀκόμη πρὸ ὀλίγου ἴσως ἢ ἰσχυροτέρα φιλοσοφικὴ κατεύθυνσις τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἤρεσκον πλέον οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐγκρίνωνται πλέον αἱ μεταφυσικαὶ διανοητικαὶ κατασκευαί· ἐξ ἄλλου εἶχαν ἀρχίσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀναπτυσσομένων φυσικῶν ἐπιστημῶν (πρὸ πάντων τῆς φυσιολογίας) σοβαραὶ ἔριδες, ἔάν ὑπάρχῃ ψυχὴ (1). Οἱ φιλοσοφοῦντες λοιπὸν ἐπανήρχοντο εἰς τὴν «κριτικὴν σύνεσιν» τοῦ K a n t (ἐκ τῶν πρώτων ὁ E d. Z e l l e r, ὁ K. F i s c h e r καὶ οἱ δύο ἱστοριογράφοι τῆς φιλοσοφίας, καὶ πρὸ πάντων ὁ O t t o L i e b m a n n). Ἐγένοντο ὁμῶς ἀμέσως καὶ προσπάθειαι, διὰ νὰ διατηρηθοῦν μὲν αἱ βάσεις τῶν διδαγμάτων τοῦ K a n t, ἀλλὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ φιλοσοφία τῶν στενῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ἐχάραξε δι'

1. Πρβλ. περὶ τούτου κατωτέρω.

αὐτὴν ἐκεῖνος. Ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐπῆλθε καὶ ὁ διχασμὸς εἰς τὴν παράταξιν τῶν νεοκαντιανῶν.

Σπουδαῖος εἶναι ὁ Fr. Alb. Lange (1828—1875), γνωστὸς διὰ τοῦ συγγράμματός του *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (ἱστορία τοῦ ὕλισμοῦ καὶ κριτικὴ τῆς ἀξίας του εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν)· ἀντεπροσώπευε τὴν γνώμην, ὅτι ἔχει μὲν ἕξ ὅλων τῶν μεταφυσικῶν συστημάτων μόνον ὁ ὕλισμὸς ἀξίαν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς πάλιν ἀκριβῶς ἀναιρεῖται ἀπὸ τὸν Kant· ἤτοι ὑπάρχει μὲν μόνον εἰς τὴν πείραν (διὰ τῆς πείρας) ἀλήθεια, ἀλλὰ ἡ πείρα καταρτίζεται διὰ τῶν τύπων τῆς ἀντιλήψεως (τῶν μορφῶν τῆς ἀντιλήψεως: χώρου καὶ χρόνου) καὶ τῆς κρίσεως (τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦ), τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸ πάσης πείρας (a priori)· πάλιν δὲ πείρα ὑπάρχει μόνον καθ' ὅσον ὑπάρχει κάτι τὸ προσιτὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις (τὸ «φαινόμενον»), ἡ ἐκεῖθεν τῆς αἰσθήσεως εὐρισκομένη βᾶσις αὐτοῦ (τὸ «νοούμενον») μένει τελείως ἄγνωστος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὡστε, τὸ συμπέρασμα, λέγει ὁ Lange: μένει ἀπρόσβλητος ἡ ἀξία τῶν ἰδεῶν: ὑπάρχει ὁ Θεός, ὑπάρχει ψυχὴ ἀθάνατος καὶ θέλησις ἐλευθέρα· αἱ ἰδέαι αὐταί, λέγει, δὲν εἶναι δυνατὸν βέβαια ν' ἀποδειχθοῦν, ἀλλὰ διαβεβαιοῦνται καὶ διὰ τῆς «μαρτυρίας τῆς εὐγενοῦς ἀνθρωπότητος», εἶναι δὲ καὶ ἀναγκαῖαι πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κοινωνικοῦ κινδύνου. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ σημασίαν ἔχει ὁ L. H. Cohen (1842—1920)· ἐξῆρε πρὸ πάντων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Kant περὶ ἠθικότητος, ὅτι δηλαδὴ ἠθικότης εἶναι αὐτοτέλεια τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτοῦ· ὁ ἠθικὸς νόμος οὔτε φυσικὸς εἶναι οὔτε ἱστορικὸς οὔτε δὲ καὶ θεῖος (τοῦ Θεοῦ) νόμος, εἶναι νόμος τῆς καθαρᾶς θελήσεως (τοῦ πρακτικοῦ νοῦ) ὁ ὁποῖος ἐγγυᾶται καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, οὕτω δὲ καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Cohen λοιπὸν ἀνήγαγε τὸν σοσιαλισμὸν εἰς τὴν ἠθικὴν, ἐθεώρει αὐτὸν ὡς τὴν ἰδεολογικὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀπέδιδε αὐτὸν εἰς τὸν Kant ὡς τὸ ἐπακολουθήημα τῶν διδαγμάτων του καὶ ὡς τὸν πρωταίτιον αὐτοῦ (πρβλ. καὶ Woltmann, Stammler κ. ἄ.).

Οἱ νεοκαντιανοί, οἱ ὅποιοι ἐπεθύμουν τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς φιλοσοφίας, ἐννοεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διδαγμάτων τοῦ K a n t, εἶναι διάφοροι· ἐπειδὴ ὅμως θέλω μόνον νὰ ἐξάρω τὰ διδάγματα τοῦ K a n t, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν, ἀναφέρω συντόμως, ὅτι τινὲς μὲν προσπαθοῦν νὰ συνδέσουν αὐτὰ μὲ τὰ διδάγματα ἄλλων φιλοσόφων, π.χ. τοῦ Πλάτωνος (οὕτως ὁ C o h e n καὶ ὁ N a t o r f), ἄλλοι δὲ νὰ διασώσουν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κριτικῆς μεθόδου τοῦ K a n t τὴν μεταφυσικὴν, ἐννοεῖται ὡς μίαν ὑποθετικὴν ἐπιστήμην ἢ καὶ ὡς εἶδος γνωσεοθεωρίας. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἐδῶ πρὸ πάντων ὁ L i e b m a n n, ὁ ὅποιος ὁμιλεῖ περὶ πράγματος, τὸ ὅποῖον ὑπόκειται εἰς τὰ φαινόμενα (τὸ Ding an sich), παραδέχεται ὅμως ταυτοχρόνως ὅτι ἡ ἀντίληψις τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων καὶ ἡ διαδοχὴ τῶν ἀντιλήψεων ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν διάταξιν τῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὸ ἔκτος ἡμῶν συμβαῖνον, μᾶλλον ὅτι, προσθέτει, ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ὑποθετικὴ ἐξήγησις τῶν παραστάσεών μας. Μοναδικὴ εἶναι ἡ ἐπήρεια τοῦ K a n t ἐπὶ τοῦ Γάλλου Ch. R e n o u v i e r (1818 — 1903), ὁ ὅποιος ἀπορρίπτει τὴν γνώμην περὶ πράγματος καθ' ἑαυτὸ (περὶ τοῦ νοουμένου) καὶ θεμελιώνει τὴν μεταφυσικὴν ἢ μᾶλλον κυρίως τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ἐλευθερίας» ἐπὶ τῆς γνώμης περὶ φαινομένου, λέγει δηλαδή ὅτι ἡ ἐνέργεια μιᾶς αἰτίας δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀναγκαιότης ἐξ αὐτῆς, ἀποδεικνύει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, θεωρεῖ ὅμως τὴν ἀθανασίαν ὡς βίον τῆς ψυχῆς εἰς ἄλλους κοσμικοὺς τόπους (Πλάτων;) κ.τ.λ.

Καὶ γενικῶς ὁ K a n t κατέλαβεν ἐντὸς τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν μεγαλοπρεπῶς ἐπικρατοῦσαν θέσιν. Σχεδὸν δὲν ὑπάρχουν φιλόσοφοι καὶ φιλοσοφοῦντες ἐρευνηταὶ γενικῶς, οἱ ὅποιοι, ἐφ' ὅσον δυνατόν, δὲν ἀναφέρονται πρὸς αὐτόν. Ἐντὸς ὠρισμένης καταστάσεως καὶ ἐξ ὠρισμένων συνθηκῶν εἰλικρινεῖς ἄνδρες φιλοσοφοῦντες ἐνόμιζον ὅτι ὄφειλον νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ δόγματα τοῦ K a n t. Τότε δὲ ἐντὸς τῆς κινήσεως αὐτῆς ἀκόμη καὶ μεγάλοι φυσιοδίφαι (Helmholtz κ.ἄ.), παραπλανηθέντες ἴσως

ἐξ ἐξωτερικῶν ὁμοιοτήτων τῆς διδασκαλίας των μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ K a n t, ἐνόμισαν ὅτι αἱ γνῶμαι των συμφωνοῦν· ἦτοι ἐδῶ συνέβη ὅ,τι συνέβη καὶ εἰς τὸν K a n t, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τῆς ἐξωτερικῆς ὁμοιότητος τῆς διδασκαλίας του περὶ «ἰδεῶν» καὶ περὶ ἄλλων τινῶν θεμάτων μὲ τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος εἶχε νομίσει ὅτι συμφωνεῖ μὲ αὐτόν (1). Ἔχουν ὅμως τὰ διδάγματα τοῦ K a n t πρᾶγματι ἀξίαν ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ μία ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία; Εἰσέρχομαι εἰς μικρὰν κριτικὴν.

Διακρίνω ἐν ὅλῃ τῇ φιλοσοφικῇ ἐργασίᾳ τοῦ K a n t δύο εἰδῶν σφάλματα, ἦτοι: α) ἐσωτερικά: αἱ γνῶμαι του αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ ὡς μέρη τοῦ συστήματός του δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς καὶ β) κατ' ἀρχὴν ἐπιστημονικῶς φιλοσοφικά: τὸ ὅλον τῆς ἐργασίας του δὲν στέκει μεθοδολογικῶς.

Τὰ ἐσωτερικὰ σφάλματα τοῦ K a n t εἶναι ἐν μέρει γνωστά, ἄλλα τονίζω ἐγώ· τ' ἀπαριθμῶ σύμφωνα μὲ τὰ προβλήματα· 1. Πρὸ πάντων εἶναι ἀμφίβολον, εἰάν ὁ K a n t ἔχει καθαρὰν ἐννοιαν τῆς ἐκφράσεώς του «πρὸ πάσης πείρας» (a priori)· αἱ a priori μορφαὶ τῶν αἰσθήσεων (τῆς αἰσθησιακότητος. Sinnlichkeit, χῶρος καὶ χρόνος) καὶ αἱ a priori ἐννοιαὶ τῆς διανοήσεως (αἱ κατηγορίαι) εἶναι ἀραγε κατ' αὐτὸν ἔμφυτοι ἰδέαι; ἢ εἶναι μόνον προϊόντα τοῦ πνεύματος; εἰάν εἶναι ἔμφυτοι καταστάσεις καὶ ἔμφυτοι ἰδέαι, τότε πῶς συμβαίνει ὅτι οἱ τύποι (αἱ μορφαὶ) καὶ αἱ ἐννοιαὶ ἐκεῖναι εὐρίσκουν ἐφαρμογὴν ἐπὶ ἐνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς αὐτὰ τελείως ξένος; Ἐάν ὅμως πάλιν εἶναι προϊόντα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον πρὸς παραγωγὴν αὐτῶν πρέπει νὰ διεγείρεται διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τότε πῶς εἶναι δυνατὸν ἓνα χάος (ἀφοῦ τοιοῦτος εἶναι ὁ ἔξω κόσμος κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Kant) νὰ διεγείρῃ τὸ πνεῦμα κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ παραγάγῃ ἐννομίαν; Δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος σωτηρίας· ὁ Kant, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δόγμα του περὶ μορφῶν τῆς αἰσθήσεως καὶ ἐννοιῶν τῆς διανοήσεως, αἱ ὁποῖαι

1. Προβλ. περὶ τούτου τὴν μικρὰν μου πραγματείαν (διατριβὴν ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ): Das Verhältniszwischen Platons und Kants Erkenntnistheorie 1896.

ὑπάρχουν ἐν τῷ πνεύματι πρὸ πάσης πείρας καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπέρχεται τάξις εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ὁπαδὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἐνθύμησις καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Descartes ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἡ ψυχὴ του φέρει μαζύ της εἰς τὸν κόσμον ἐμφύτους ιδέας, εἶναι ὁμως ὁπαδὸς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Leibniz, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δεσπόζει μία προδιατεθειμένη ἁρμονία, ἔχει ὁμως ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀποψιν, ἡ ὁποία ἀντιφάσκει εἰς αὐτήν, ὅτι ὁ ἔξω κόσμος εἶναι χάος. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Kant δὲν ἀπέδειξεν ὅτι πρὸ πάσης πείρας ὑπάρχουν ἐν τῷ πνεύματι ὁ χρόνος καὶ ἡ αἰκατηγορία. Ὅτι χρόνος καὶ χρόνος ἀποτελοῦν τὴν βᾶσιν ὄλων τῶν ἀντιλήψεών μας, αὐτὸ δὲν δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι αἰσυνθῆκαι (οἱ ὄροι), αἰμορφαι τῆς αἰσθήσεως, αἰ ὁποῖαι ὑπάρχουν πρὸ πάσης πείρας ἐν τῷ πνεύματι, ἐκ τῆς μείζονος προτάσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῆ καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ αἰσθησιακὸν ὑλικόν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Kant ἀποδεικνύει ὅτι πρὸ πάσης πείρας ὑπάρχουν ἐν τῷ πνεύματι κατηγορία, τύποι διὰ τὴν διάνοησιν· αἰ δῆθεν ἀποδείξεις του ἐγκλείουν τὸ πολὺ φραῦλον κύκλον (petitio principii): ὁ Hume εἶχεν εἰπεῖ ὅτι πείρα ὡς γενικῶς ἀναγνωριζομένη ἀναγκαία γνῶσις δὲν εἶναι δυνατή, ὁ Kant ἀντιλέγων πρὸς ταῦτα λέγει ὅτι γενικῶς ἀναγνωριζομένη καὶ ἀναγκαίως παραδεκτὴ γνῶσις ὑπάρχει, διότι ἄλλως πείρα δὲν θὰ ἦτο δυνατή· δηλαδὴ ὁ Kant κυρίως ἔπρεπε ν' ἀποδείξη κατὰ τοῦ Hume ὅτι ἡ πείρα ὡς γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἰσχύουσα γνῶσις εἶναι δυνατή, ἀντ' αὐτοῦ συμπεραίνει τὴν πρὸ πάσης πείρας ὑπαρξιν (a priori) ἐν τῷ πνεύματι τοῦ χρόνου καὶ τῶν κατηγοριῶν, διότι μόνον τοιαύτη ἀποψις αὐτῶν καθιστᾷ δῆθεν δυνατὴν τὴν γνῶσιν. 2. Ὁ Kant δὲν εἶχε λόγον νὰ διακρίνη μεταξὺ «φαινομένου» καὶ «νοουμένου». Ἦτοι ἀφοῦ διὰ τὸν καθορισμὸν του ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρὸς γνῶσιν πρέπει ἀναγκαίως νὰ εἶναι δεδομένον διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ ὑλικόν διὰ τὴν γνῶσιν, τότε δὲν θὰ ἦτο δυνατόν πλέον νὰ γνωρίζη ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη καὶ τὸ ὑπεράνω

(τὸ ἐκεῖθεν, ἓνα ἐκεῖθεν) τῶν αἰσθήσεων. Ἐπεναντίας προϋπέθεσε τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐκεῖθεν τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸ δῖκρινεν ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ, ὡς τὸ μὴ δυνατὸν νὰ γνωσθῇ, διότι παρεπλανήθη ἀπὸ ἓνα μυστικόν, τὸ ὁποῖον ἀνέβραζεν ἐντὸς του, ἀπὸ τὸ μυστικόν ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ μὲ προϋπαρχούσας δυνάμεις καὶ ἀπὸ ἄλλας ὁμοίας τάσεις, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσιν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθω. 3. Διὰ τῆς ἀβασίμου ταύτης καὶ ἀδικαιολογήτου διακρίσεως μεταξὺ «νοουμένου» καὶ «φαινομένου» περιέπεσεν ὁ K a n t ἔπειτα καὶ εἰς τὰς γνωστὰς ἀσυνεπείας: ἀναφέρω μόνον τὴν σπουδαιότεραν: αἱ κατηγορίαι, λέγει, ἰσχύουν μόνον ἐν τῇ σφαίρᾳ δυνατῆς πείρας δηλαδὴ τοῦ φαινομένου, θεωρεῖ ὅμως μ' ὅλα ταῦτα τὸ νοούμενον, τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, ὡς ἀποτελοῦν τὴν βᾶσιν τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου. 4. Ὁ K a n t λέγει: ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παραδέχονται μίαν καλὴν θέλησιν καὶ συμπεραίνει λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει ἓνας ἀπόλυτος ἐκ τῶν προτέρων ἐξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἔμφυτος, a priori, νόμος τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Τὸ γεγονός, ὅμως, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν περὶ «καλοῦ» καὶ «κακοῦ», εἶναι δυνατὸν τὸ πολὺ νὰ φέρῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι παντοῦ καὶ πάντοτε εἰς ἐκάστην κοινωνίαν ὑπάρχουν νόμοι καὶ μία ἠθικὴ συμπεριφορὰ καὶ ὅτι ἡ καλὴ θέλησις περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦν βέβαια ἀφηρημένως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀκριβῶς ἡ θέλησις ἢ ἀπαίτησις, ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας νὰ εἶναι σύμφωνος μὲ τοὺς τοπικῶς, χρονικῶς, ἀκόμη δὲ καὶ φυλετικῶς ἰδιαιτέρους νόμους, τὰ ἰδιαίτερα ἠθῆ καὶ ἔθιμα. 5. Ἐὰν δὲ εἶναι ἔπειτα ἀληθές, ὅπως λέγει ὁ K a n t, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τὰς ἀξιώσεις (Maxime) τῆς αὐταγάπης, τότε ὁ «πρακτικὸς» λεγόμενος «νόμος», τὸν ὁποῖον θέτει διὰ τὴν διαγωγήν, διὰ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου: «νὰ ἐνεργῆς κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἀξιωσις (Maxime) τῆς αὐθαιρεσίας σου νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύῃ πάντοτε ὡς γενικὸς νόμος» δὲν ὑφίσταται a priori, ἀλλὰ ἐμπειρικῶς καὶ μάλιστα εὐδαιμονιστικῶς διὰ τὴν δυνατὴν ὑπαρξιν τῆς κοινωνίας. Ἐπρεπε δὲ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι κατὰ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ δυνατὸν τῆς

ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας (1). Λέγεται ὅτι τὸ σπουδαιότερον εἰς τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ *K a n t* περὶ ἠθικότητος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, τοῦ «ὀφείλεις!» (*du sollst!*) καὶ πράγματι εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος τὸ ἐτόνισε! Καὶ ὅμως τὸ «καθήκον», τὸ «ὀφείλεις!» χωρὶς ἓνα ὁρισμένον νόμον εἶναι γενικόν, ἕκαστος (ἄκόμη π.χ. καὶ ὁ λαμβάνων ἐντολὴν νὰ φονεύσῃ κάποιον) εἶναι δυνατὸν νὰ ἐργασθῆ κατὰ οἷονδῆποτε τρόπον ἐκ καθήκοντος, ὁ δὲ νόμος τὸν ὁποῖον θέτει (θεσπίζει) ὁ *K a n t*, δὲν εἶναι ἀναγκαῖος ἐξ ἑαυτοῦ. 6. Ὁ *K a n t* συμπεραίνει (*Postulat*) ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν μιᾶς ἠθικότητος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ μάλιστα διότι ἡ ἠθικότης, ὅπως λέγει, ἀπαιτεῖ ἀγιότητα, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἔχει ἐπὶ τῆς γῆς μόνον τὴν ἱκανότητα πρὸς ἀρετὴν· συμπεραίνει δὲ καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, διότι, ὅπως λέγει, ἡ ἠθικότης ὑπόσχεται τὸ τέλειον ἀγαθόν, τὴν εὐτυχίαν, ἡ ὁποία δὲν προσέρχεται ἐκ φύσεως εἰς τὸν ἐνάρετον, ἀλλὰ διὰ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ ἐκεῖθεν τοῦ τάφου. Αἱ ἐκδοχαὶ αὐταὶ δὲν ὑπάρχουν ἐννοεῖται εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ἠθικότητος, εἶναι κατασκευάσματα τοῦ *K a n t* «ἐκσφενδονισθέντα ἀπὸ τὸ πυροβόλον» θὰ ἔλεγεν ὁ *H e g e l*, ἀποδεικνύουν δὲ μᾶλλον κατὰ τρόπον ἀπλοϊκώτατον τὴν ἐξάρτησιν τοῦ «κριτικοῦ φιλοσόφου» ἀπὸ τὸ μυστικὸν εἰς τὰ στήθη του, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμίλησα ἀνωτέρω (σημεῖον 2).

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς ὑπόδειξιν ἄλλων ἐσωτερικῶν σφαλμάτων τοῦ *K a n t* (π.χ. κατὰ τὸν προσδιορισμὸν του περὶ ὠραίου κτλ.). Ἐδῶ προσθέτω ἄκόμη μόνον δύο μεθοδολογικὰ γενικὰ σφάλματα τοῦ *K a n t*. 1. Ὁ *K a n t* δὲν εἰργάσθη ἀντικειμενικῶς ἐπιστημονικῶς, λέγεται ὅτι ὁ σκοπὸς του, ὅταν συνέγραφε τὴν «Κριτικὴν τοῦ ὀρθοῦ λόγου», ἦτο νὰ χαράξῃ τὰ ὄρια τῆς πείρας, ἦτοι νὰ καθορίσῃ τί εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῆ καὶ τί ὄχι. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς μυστικῆς τάσεως εἰς τὰ στήθη του (ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὑπάρχει ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ὑπάρχει ἐλευθέρως θέλησις). Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐπεξεργασθῆ ὁ *K a n t*, ἦτο ἀρχικῶς,

1. Πρβλ. τὰ ὅσα εἶπα ἀνωτέρω σελ. 12 καὶ 44 περὶ *M. Stirner* κτλ.

σύμφωνα μὲ τὴν ὑποκίνησιν διὰ τοῦ *H u m e*, μᾶλλον νὰ δείξη ὅτι ἡ γνῶσις ὡς γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἰσχύουσα συνθετικὴ κρίσις περὶ τῶν ἀντικειμένων, τῶν πραγμάτων, εἶναι δυνατὴ. Καὶ τὸ ἀπέδειξε *d ἦ θ ε ν* διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ του ὅτι αἱ συνθῆκαι τῆς γνώσεως (αἱ μορφαὶ τῆς αἰσθήσεως χῶρος καὶ χρόνος καὶ αἱ κατηγορίαι τῆς διανοήσεως) εἶναι κοιναὶ καὶ αἱ αὐταὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ἦτο δὲ ἐπίσης δυνατὸν νὰ εἴπη ὅτι αἱ συνθῆκαι αὐταὶ ἐφαρμόζονται ἐφ' ὅσον τὸ ὑλικὸν δίδεται διὰ τῶν αἰσθήσεων· ἀλλ' ἀκριβῶς παρεδέχθη καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ «νοουμένου» καὶ ἐχώρισε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἓνα τὸ δυνατόν νὰ γνωσθῆ καὶ ἓνα τὸ ἐκεῖθεν τῆς γνώσεως «ὑπάρχον». Πράγματι ὁμως δὲν ὑπάρχει λόγος διὰ νὰ γίνεταί ἐκ τῶν προτέρων τοιαύτη διάκρισις, ἐφ' ὅσον δὲν προϋποθίτεται τὸ μὴ εἰς τὴν γνῶσιν προσιτὸν (π.χ. ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ)· διὰ τὴν ἐπιστήμην μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων (ἴσως) εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθῆ ἡ ἀνάγκη νὰ παραδεχθῆ κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν γνῶσιν. 2. Ὁ *K a n t* δὲν ἐπεχειροτάσθη κανένα πρόβλημα ἀντικειμενικῶς καὶ καθ' ἑαυτό, κατεσκεύασε μόνον τὰ πάντα σύμφωνα μὲ τὰς ἀνάγκας του (τὸ μυστικὸν εἰς τὰ στήθη του).

Ὁ νεοκαντιανισμὸς διώρθωσε, λέγεται, τὰ σφάλματα τοῦ *K a n t* π.χ. ἐγκατέλιπε «τὸ πράγμα καθ' ἑαυτό» (*das Ding an sich*)· ἐγὼ ὁμως δὲν τὸ εὐρίσκω· ὁ *L i e b m a n n* καὶ ὁ *C o h e n*, περὶ τῶν ὁποίων λέγεται τοῦτο, ἐγκατέλειψαν μόνον τὴν λέξιν, ὄχι ὁμως καὶ τὴν ἰδέαν· ἔχω δὲ καὶ τὴν γνώμην ὅτι, ὅταν ἐγκαταλείπεται ἡ ἔννοια τοῦ «πράγματος καθ' ἑαυτό», ἐφ' ὅσον ὁ νεοκαντιανισμὸς δὲν θέλει νὰ ἐπανέλθῃ (διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ *Schopenhauer*) εἰς τὰ «παραληρήματα» (*Tollhäuselei*) τοῦ *Fichte* (Ἐγὼ καὶ Μὴ-ἐγὼ), μένει ὁ κόσμος ὡς φαινόμενον μετέωρος.

Τὸ θέμα μου ἐδῶ δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ εἰσέλθω εἰς κριτικὴν τῶν δογμάτων τοῦ *K a n t* καὶ τῶν νεοκαντιανῶν καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον των, ὅποτε θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τῶν ὁμοίων συγγενῶν γνωμῶν τῶν φυσιοδιφῶν, π.χ. τοῦ *Helmholtz*, τοῦ *H. Hertz* κ.ἄ.· τοιαύτη κριτικὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἐπε-

ξεργασίαν τῶν κατ' ἰδίαν προβλημάτων. Ἐδῶ εἶχα σκοπὸν ν' ἀποδείξω ὅτι κατὰ τὴν τάσιν πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν Kant. Ὁ Kant, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, εἶναι μεγάλα ἱστορικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ κατανοηθοῦν καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐποχῆς των, τῆς κοινωνίας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζησαν καὶ τῆς ψυχικῆς των καταστάσεως (ἰδιοσυστασίας).

2. Οἱ φυσιοδίφαι-κριτικοὶ

Οἱ φυσιοδίφαι ὠνόμασαν τὰς μέχρι τοῦδε φιλοσοφικὰς λεγομένας διανοητικὰς κατασκευὰς ἀνεπιστημονικὰς καὶ δικαίως. Ὑπερέβησαν δὲ εἰς τὴν στάσιν των ἀπέναντι αὐτῶν καὶ τὸν Kant καὶ τοὺς νεοκαντιανούς. Ἐνῶ δὲ Kant καὶ μαζύ του οἱ νεοκαντιανοὶ περιορίζουν μόνον τὰς διανοητικὰς αὐτὰς κατασκευὰς, οἱ φυσιοδίφαι-κριτικοὶ ἀπορρίπτουν τελείως καὶ γενικῶς τὴν φιλοσοφίαν.

Οἱ φυσιοδίφαι-κριτικοὶ σκέπτονται (διανοοῦνται) ὡς ἑξῆς: ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξερευνηθῇ ἀκριβῶς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς γνώσεως, πρέπει ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν πίστιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἀντεπροσωπεύθη πρὸ πάντων καὶ ἰδιαίτερος ἀπὸ τὸν Rud. Virchow (1821-1905) τὸν ἱατρόν (1). Ἀκριβέστερον καθώρισεν οὕτως εἰπεῖν τὴν γνώμην τοῦ Virchow περὶ ἀντικειμένου τῆς πίστεως καὶ ἀντικειμένων τῆς ἐπιστήμης ὁ Dubois-Reymond (γεν. 1818) ἔμπειρικὸς φυσιολόγος, ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλος κατὰ βάθος παντὸς ὑπερφυσικοῦ, διέκρινε λοιπὸν ἀκριβέστερον μεταξὺ τοῦ αἰωνίως μὴ δυνατοῦ νὰ γνωσθῇ (τοῦ ἐκεῖθεν πάσης πείρας, transzendent) καὶ τοῦ πρὸς τὸ παρὸν ἀγνώστου, ἥτοι τῶν προβλημάτων τῶν ὁποίων ἡ λύσις εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀνεπίτευκτος. Τὰ προβλήματα τοῦ πρώτου εἴδους, ἐκεῖνα τὰ ἐκεῖθεν πάσης πείρας (transzendent) τὰ ὁποῖα θὰ παραμείνουν ἄλυτα, ἀγνώστα, εἶναι

1. Ἡρβλ. R. Virchow, Vier Reden über Leben und Kranksein.

κατ' αὐτὸν ἡ οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῆς δυνάμεως, ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἡ γένεσις τῆς αἰσθήσεως (τῆς συνειδήσεως) καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, τὰ προβλήματα τῶν ὁποίων ἡ λύσις εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀδύνατος, τὰ ὁποῖα ὁμως ἀργότερα ἴσως νὰ λυθοῦν, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἡ σκοπιμότης εἰς τὴν φύσιν καὶ ἡ διανόησις καὶ ἡ γλῶσσα (1).

Αἱ ἐκδοχαὶ αὗται τῶν φυσιοδιφῶν - κριτικῶν εἶναι ἓνα σύμπλωμα τρόπου διανοήσεως, ὃ ὁποῖος παρουσιάζεται ὡς μία ὠρισμένη ἀντίδρασις κατὰ τῆς νεωστὶ (2) ἐντατικῶς καλλιεργουμένης πρὸς γενικὴν κυριαρχίαν τεινούσης φυσιοδιφίας (τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν). Πρὸ πάντων ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Virchow διεμαρτύρετο μέχρι τέλους τοῦ βίου του ἀνευδότης κατὰ τῆς βιολογικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως μόνον καὶ μόνον—διότι ἡ θεωρία αὕτη κατὰ τὴν ἰδέαν του καταλήγει εἰς τὴν δικαιολογίαν τοῦ ἀνηθίκου βίου, εἰς τὸν σοσιαλισμὸν καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν γενικῶς τῆς κοινωνίας. Ἀφίνω κατὰ μέρος νὰ ἐξετάσω, εἰ ἡ τοιαύτη γνώμη περὶ τῆς βιολογικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι· μ' ἐνδιαφέρει ἐδῶ ὅτι ὁ Virchow περιέργως συγχέει ἀλήθειαν καὶ ὠφέλειαν, δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λαμβάνη ὑπ' ὄψιν τὸ εἶναι τὰ συμπεράσματά της ὠφελοῦν ἢ βλάπτουν. Ὁ Virchow ὁμως καὶ ἀντιφάσκει: εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τονίζει μὲν τὴν πίστιν, διότι φροντίζει διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς κοινωνίας, ἀπαιτεῖ ὁμως ἐπίσης, ἡ πίστις νὰ διαμορφώνεται κατὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐξελισσομένης ἐπιστήμης, προσθέτει, βέβαια, ἀμέσως ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ διαμόρφωσις αὕτη νὰ φθάσῃ μέχρι ἀρνήσεως τῆς πίστεως, ἡ ὁποία βασίζεται ἀκριβῶς ἐπὶ ἐκείνου τοῦ ἐκεῖθεν τῆς γνώσεως, πρόκειται περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς κοινωνίας. Εἰς τὴν περίεργον αὐτὴν λογικὴν τοῦ Virchow προσέρχεται ἡ ἐκ κατασκευῆς διδασκαλία τοῦ Dubois Reymond· ὁ ἀκριβῆς αὐτὸς φυσιολόγος, ὁ ἀντίπαλος τῆς γνώμης

1. Πρὸβλ. Dubois-Reymond, Über die Grenzen der Naturerkenntnis 1872 καὶ Die sieben Welträtsel 1882.

2. Πρὸβλ. κατωτέρω τὸ τρίτον κεφάλαιον.

περὶ (ἀρχικῆς) ζωϊκῆς δυνάμεως, τῆς βιοκρατικῆς ἀπόψεως, δὲν εὗρεται τὴν γνώμην του περὶ τῶν ἑπτὰ αἰνιγμάτων εἰς τὸν κόσμον ὡς ἀποτέλεσμα ἀκριβῶν ἐρευνῶν, ἀλλὰ παρεδέχθη τὰ ἑπτὰ αὐτὰ αἰνίγματα ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἀρνούμενων θεὸν καὶ ψυχὴν, κατὰ τῶν φυσιολόγων V o g t, M o l e s h o t t κ.ἄ. ἐννοεῖται ὅμως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀποδεικνύοντας (τοὺς δῆθεν ἀποδεικνύοντας) τὴν ὑπαρξίν θεοῦ καὶ ψυχῆς· ὁ D u - b o i s - R e y m o n d, ὡς φυσιολόγος, παραδέχεται μ' ὅλα ταῦτα π.χ. τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς ὡς ζήτημα δυνάμενον νὰ λυθῆ ποτέ εἰς τὸ μέλλον.

Ἐπὶ τοιούτων ἐσφαλμένων ἀπόψεων βασίζεται ὅμως ὅτι ὁ V i c k e r s o n ἀρνεῖται ρητῶς τὸ δυνατόν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης. Δὲν εἶναι ἐσφαλμένον ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι κατ' αὐτὸν μία ὑποθετικὴ συμπλήρωσις τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς πραγματικότητος, σφάλλει ὅμως διότι ἀρνεῖται ὅτι τοιαύτη ἀποψις ἔχει λόγον ὑπάρξεως καὶ εἶναι δυνατὴ ὡς ἐπιστήμη. Δηλαδή παραγνωρίζει ὅτι εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἀκριβοῦς ἐρεύνης ὄχι μόνον ἡ φύσις ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ καὶ πᾶν πνευματικὸν λεγόμενον φαινόμενον, πᾶν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ ὅτι τότε ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀποτελεῖ μίαν ὑπόθεσιν ἔξω πάσης ἐπιστημονικῆς ἀξίας, ἀλλὰ συναρμογὴν τῶν πορισμάτων ὅλων τῶν ἐρευνῶν εἰς μίαν γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου, μὲ τὸν χαρακτῆρα ὅτι ὡς συνδυασμὸς ἐπιστημονικῶν πορισμάτων θὰ ἔχη (ὅπως καὶ ταῦτα) καὶ ἐπιστημονικὴν καὶ ὑποθετικὴν ἀξίαν⁽¹⁾, παραγνωρίζει δὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φιλοσοφίας.

3. Ἡ γ ν ω σ ε ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ο σ ὕ ν θ ε σ ι ς τ ῆ ς φ ι λ ο σ ο φ ί α ς.

Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀμέσως δεδομένου.

Ὅτε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν τῇ μέθῃ τῆς ἐποχῆς τοῦ Π ε ρ ι κ λ έ ο υ ς ἐνησχολοῦντο εὔσχολοι (ἄεργοι) μὲ τὸν «νοῦν», τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τοῦ Ἀ ν α ξ α γ ὄ ρ ο υ, ὑπῆρχε καὶ ἓνας

1. Πρὸβλ. περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εἰς τὸ δεύτερον μέρος.